

МАҲАЛЛА ИНСТИТУТИНИНГ ЎҚУВЧИЛАРДА ХАВФСИЗ РАҚАМЛИ ХУЛҚ-АТВОРНИ ШАКЛЛАНТИРИШДАГИ ПЕДАГОГИК ИМКОНияТЛАРИ

Худдиева Нафиса Хусниддиновна

Қариш давлат университети, мустақил изланувчи

Аннотация. Мазкур тезисда маҳалла институтининг Ўзбекистонга хос ижтимоий-тарбиявий институт сифатида 5–9-синф ўқувчиларида хавфсиз рақамли хулқ-атворни шакллантиришдаги педагогик имкониятлари тизимли ёндашув асосида ёритилади. Рақамли муҳитда кибербуллинг, шахсий маълумотларнинг ошкор бўлиши, фишинг ва шубҳали ҳаволалар, интернет-фирибгарлиги ҳамда манипулятив контентлар билан боғлиқ хавфлар ўқувчиларда рақамли саводхонлик, кибергигиена ва танқидий ахборот истеъмоли кўникмаларини мақсадли шакллантиришни тақозо этади. Оила–мактаб–маҳалла ҳамкорлиги доирасида урта педагогик шарт аниқлаштирилади, маҳалла даражасидаги субъектларнинг вазифалари тизимлаштирилади, профилактик-педагогик шакллар таклиф этилади ҳамда хавфсиз рақамли хулқ-атвор шаклланганлигини баҳолаш учун мезон, кўрсаткич ва даражалардан иборат ёндашув ишлаб чиқилади.

Калит сўзлар: маҳалла, ижтимоий институт, рақамли хавфсизлик, рақамли саводхонлик, кибергигиена, профилактика, педагогик шартлар, ўқувчи, оила–мактаб–маҳалла ҳамкорлиги, кибербуллинг.

КИРИШ

Маҳалла ўзбек жамиятида шахснинг ижтимоийлашуви, ўзаро ҳамкорлик ва тарбиявий таъсирни таъминловчи муҳим ижтимоий институтлардан бири ҳисобланади. «Маҳалла — ҳам ота, ҳам она» деган халқ иборасида унинг ёш авлод тарбиясидаги ижтимоий-педагогик аҳамияти ифодаланган. Бугунги рақамлашув жараёни эса ўқувчининг ахборот олиши, мулоқоти, бўш вақтини ташкил этиши ва хулқ-атворида янги омилларни олиб

кирмоқда.

Рақамли технологиялар таълим олиш, ахборот излаш, мулоқот қилиш ва ижодий фаолият учун кенг имконият яратади. Шу билан бирга, кибербуллинг, шахсий маълумотларнинг тарқалиши, сохта аккаунтлар, фишинг, шубҳали ҳаволалар, интернет-фирибгарлиги, зарарли ва манипулятив контентлар ўқувчиларнинг ижтимоий-психологик хавфсизлигига салбий таъсир кўрсатиши мумкин. UNICEF рақамли муҳит болалар учун имкониятлар билан бир қаторда хавфларни ҳам келтириб чиқаришини таъкидлайди [3].

Ўзбекистонда мазкур йўналишнинг ҳуқуқий асосларидан бири «Киберхавфсизлик тўғрисида»ги 2022 йил 15 апрелдаги ЎРҚ-764-сон Қонун ва «Бола ҳуқуқларининг кафолатлари тўғрисида»ги 2008 йил 7 январдаги ЎРҚ-139-сон Қонун ҳисобланади [1; 2]. Маҳалла институтининг замонавий ташкилий асослари эса маҳалла фаолияти ва «маҳалла еттилиги»га доир норматив ҳужжатларда белгиланган [6; 7].

Шу сабабли болаларнинг рақамли хавфсизлигини таъминлашни фақат техник воситалар ёки назорат билан чеклаб бўлмайди. У ўқувчида хавфни англаш, ахборотни танқидий баҳолаш, шахсий маълумотларни муҳофаза қилиш, рақамли мулоқот маданияти ва хавфли вазиятда тўғри қарор қабул қилиш кўникмаларини шакллантиришни назарда тутувчи узлуксиз педагогик жараён сифатида қаралиши лозим. Ушбу тезисда асосий эътибор 5–9-синф ўқувчиларига қаратилган.

АСОСИЙ ҚИСМ

Маҳаллада хавфсиз рақамли хулқ-атвори шакллантиришнинг педагогик шартлари

1-шарт. Оила–мактаб–маҳалла ҳамкорлигини ягона мақсад, аниқ вазифа тақсимооти, ўзаро ахборот алмашинуви ва даврий мониторинг асосида тизимли ташкил этиш.

2-шарт. Профилактик-маърифий фаолият мазмунини ўқувчиларнинг ёш хусусиятларига мослаштириш ва уни реал ҳаётий вазиятлар асосида

амалий кўникмаларни шакллантиришга йўналтириш.

3-шарт. Ота-оналар, маҳалла фаоллари ва педагогларнинг рақамли хавфсизлик бўйича хабардорлигини ошириш билан бирга боланинг шахсий дахлсизлиги, махфийлиги ва ҳуқуқларига риоя қилиш.

Маҳалла субъектлари ва профилактик-педагогик шакллар

Субъект	Асосий педагогик вазифаси
Маҳалла раиси ва «маҳалла еттилиги»	Ҳамкорлик режасини шакллантириш, мактаб билан мувофиқлаштириш, профилактик ишлар натижаларини умумий мониторинг қилиш.
Ёшлар етакчиси	Ўсмирлар учун тренинг, давра суҳбатлари ва рақамли саводхонлик машғулотларини ташкил этиш.
Хотин-қизлар фаоли	Ота-оналар, айниқса оналар билан рақамли маданият ва бола хавфсизлиги бўйича маърифий учрашувлар ўтказиш.
Профилактика инспектори	Интернет-фирибгарлиги, кибербуллинг ва бошқа ҳуқуқбузарликларнинг ҳуқуқий оқибатлари ҳақида тушунтириш; зарур ҳолатда ваколатли мутахассисларга йўналтириш.
Синф раҳбари ва мактаб психологи	Ўқувчининг ёши ва психологик хусусиятларини ҳисобга олиш, муаммоли ҳолатларни эрта аниқлаш ва тегишли мутахассисга йўналтириш.

Ота-оналар	Ишончли мулоқот асосида боланинг рақамли фаолиятини қўллаб-қувватлаш, оилавий рақамли қоидаларни бола билан биргаликда белгилаш.
------------	--

Мазкур субъектлар иштирокида қуйидаги профилактик-педагогик шакллardan фойдаланиш мумкин:

1. Ота-оналар учун маърифий учрашувлар: болаларнинг рақамли муҳитдаги хавфсизлиги, интернетдан фойдаланиш маданияти ва назоратнинг мақбул усуллари муҳокама қилиш.

2. Ўқувчилар билан амалий тренинг ва давра суҳбатлари: кибербуллинг, фишинг, сохта аккаунтлар, шубҳали ҳаволалар ва шахсий маълумотларни ҳимоя қилишни ҳаётий кейслар орқали ўргатиш.

3. Ёшлар марказлари, кутубхона ва бошқа жамоат майдонларида рақамли саводхонлик машғулоти: ахборот манбасини текшириш, ишончли ва ишончсиз манбаларни фарқлаш, манипулятив контентни аниқлаш бўйича амалий топшириқлар.

4. Мактаб ва маҳалла ўртасида киберхавфларни эрта аниқлаш ва профилактика қилиш бўйича ҳамкорлик. Бунда шахсий маълумотларни асоссиз тарқатмаслик ва боланинг ҳуқуқларини ҳимоя қилиш устувор бўлиши лозим.

5. Оилавий муҳитда рақамли маданиятни шакллантириш: тақиқлаш ва каттиқ назоратдан кўра ишончли мулоқот, *tushuntirish* ва келишилган қоидаларга таяниш.

Профилактик ишларни умумий чақириқлар билан чекламасдан, ўқувчига аниқ амалий кўникмалар бериш лозим: мустаҳкам ва турли сервисларда такрорланмайдиган пароллардан фойдаланиш, икки босқичли аутентификацияни қўллаш, махфий код ва паролларни бошқаларга бермаслик, номаълум ҳавола ва файлларни очмаслик, шахсий маълумотларни очиқ тарзда тарқатмаслик, шубҳали ахборотни бир нечта

ишончли манба орқали текшириш ҳамда хавф юзага келганда ишончли катта, педагог ёки мутахассисга мурожаат қилиш.

Маҳалланинг педагогик имконияти профилактик таъсирни оилавий ва ижтимоий муҳитга яқин ҳолда амалга ошириш билан боғлиқ. Бирок жамоатчилик иштироки боланинг шахсий ҳаётига асоссиз аралашувга айланмаслиги керак. Маҳалла фаоллари ва мактаб педагоглари ўртасидаги ахборот алмашинуви аниқ педагогик мақсадга йўналтирилиши, шахсий маълумотлар махфийлиги таъминланиши, муаммоли ҳолатлар эса ваколати доирасидаги тегишли мутахассисларга йўналтирилиши зарур. Демак, маҳалланинг вазифаси болани доимий назорат қилиш эмас, балки унинг хавфсиз, масъулиятли ва маданий рақамли хулқ-атворини шакллантириш учун ижтимоий-педагогик муҳит яратишдан иборат.

Хавфсиз рақамли хулқ-атвор шаклланганлигини баҳолаш мезонлари

Ўқувчиларнинг хавфсиз рақамли хулқ-атвори фақат назарий билим билан эмас, балки амалий ҳаракат, танқидий баҳолаш ва хавфли вазиятда қарор қабул қилиш қобилияти билан ҳам баҳоланиши керак. Шу мақсадда қуйидаги мезонлар таклиф этилади.

Мезон	Кўрсаткич	Баҳолаш усули
Билиш (когнитив)	Киберхавф турларини фарқлай олиши, хавфли вазиятларга мисол келтира олиши	Тест, вазиятли топшириқ
Амалий (кибергигиена)	Мустаҳкам парол яратиши, икки босқичли ҳимояни қўллаши, махфийлик созламаларини тўғри танлаши	Кузатув, амалий топшириқ, чек-лист

Танқидий ёндашув	Ахборот манбасини текшириши, шубҳали хабар, ҳавола ва akkaунтни аниқлай олиши	Кейс-топширик, суҳбат
Хулқ-атвор (қарор қабул қилиш)	Кибербуллинг ва бошқа хавфли вазиятларда тўғри ҳаракат қилиши, ишончли катта ёки мутахассисга мурожаат қилиши	Вазиятли ўйин, сўровнома, кузатув
Рақамли мулоқот маданияти	Онлайн мулоқотда одоб-ахлоқ ва масъулият меъёрларига риоя қилиши	Кузатув, ўз-ўзини баҳолаш, тенгдошлар баҳоси
Оилавий қўллаб-қувватлаш	Ота-оналарнинг рақамли хавфсизлик бўйича хабардорлиги ва келишилган оилавий рақамли қоидаларнинг мавжудлиги	Сўровнома, суҳбат
Ҳамкорлик	Оила–мактаб–маҳалла профилактик ишларининг мунтазамлиги ва қамрови	Режа, баённома ва мониторинг материаллари таҳлили

Ҳар бир мезон бўйича натижалар уч даражада баҳоланиши мумкин: юқори — кўрсаткичлар мустақил, барқарор ва изчил намоён бўлади; ўрта — кўрсаткичлар қисман мустақил ёки катта/мутахассис ёрдамида намоён

бўлади; паст — кўрсаткичлар нобарқарор ёки деярли намоён бўлмайди. Бундай мониторинг профилактик тадбирларнинг натижадорлигини аниқлаш ва кейинги педагогик таъсир мазмунини коррекция қилиш имконини беради.

ХУЛОСА

Маҳалла институтининг тарбиявий салоҳиятини ўқувчиларнинг рақамли хавфсизлигини таъминлаш йўналишида тизимли сафарбар этиш оила ва мактаб фаолиятини тўлдирувчи муҳим ижтимоий-педагогик ресурс бўлиши мумкин. Унинг самарадорлиги ҳамкорликни институционал ташкил этиш, ёш хусусиятларига мос амалий мазмун, субъектлар ўртасида аниқ вазифалар тақсимооти ва бола ҳуқуқларига риоя қилиш билан узвий боғлиқ.

Тезисда таклиф этилган уч педагогик шарт, маҳалла субъектларининг вазифалари ва баҳолаш мезонлари оила–мактаб–маҳалла ҳамкорлигида рақамли хавфсизлик профилактикасини мақсадли ташкил этишга хизмат қилади. Бунда баҳолаш фақат билимни эмас, балки амалий кибергигиена, танкидий ёндашув, қарор қабул қилиш ва рақамли мулоқот маданиятини ҳам қамраб олиши муҳим.

Энг муҳими, мазкур ёндашув ўқувчини интернетдан узоқлаштиришга эмас, балки рақамли имкониятлардан онгли, масъулиятли, хавфсиз ва маданий фойдаланиш компетенциясини шакллантиришга қаратилмоғи лозим. Кейинги эмпирик тадқиқотларда ушбу мезонлар асосида назорат ва тажриба гуруҳларида диагностика ўтказиш, натижаларни миқдорий жиҳатдан таҳлил қилиш мақсадга мувофиқ.

АДАБИЁТЛАР

1. Ўзбекистон Республикасининг «Киберхавфсизлик тўғрисида»ги Қонуни. 2022 йил 15 апрелдаги ЎРҚ-764-сон. — LexUZ.
2. Ўзбекистон Республикасининг «Бола ҳуқуқларининг кафолатлари тўғрисида»ги Қонуни. 2008 йил 7 январдаги ЎРҚ-139-сон. — LexUZ.
3. UNICEF. The State of the World's Children 2017: Children in a Digital World. — New York: UNICEF, 2017.
4. ITU. Guidelines for Policy-makers on Child Online Protection. — Geneva:

International Telecommunication Union, 2020.

5. Vuorikari R., Kluzer S., Punie Y. DigComp 2.2: The Digital Competence Framework for Citizens. — Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2022.

6. Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Маҳалла институтининг жамиятдаги ролини тубдан ошириш ва унинг аҳоли муаммоларини ҳал этишда биринчи бўғин сифатида ишлашини таъминлашга қаратилган чоратadbирлар тўғрисида»ги 2023 йил 21 декабрдаги ПФ-209-сон Фармони.

7. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг «Маҳаллалар фаолиятини тартибга солишга доир норматив-ҳуқуқий ҳужжатларни тасдиқлаш тўғрисида»ги 2024 йил 13 июндаги 334-сон қарори.

8. Тарбияси оғир ўсмирларда миллий ахлоқий кадриятларимизга хос сифатларни шакллантириш (оила, мактаб ва маҳалла ҳамкорлиги мисолида): PhD дисс. автореферати. — Қарши давлат университети.